

POVEZANOST KARAKTERISTIKA LIČNOSTI I STAVOVA PREMA OSOBAMA SA SOMATOPSIHIČKIM OŠTEĆENJIMA*

Vojislav Kovačević, Milko Mejovšek,
Marija Novosel i Vladimir Stančić
Fakultet za defektologiju – Zagreb

Prispjelo: 12. 11. 1980.

UDK: 159.97

Originalan znanstveni rad

SAŽETAK

Povezanost skupa varijabli za procjenu konativnih karakteristika ličnosti i skupa varijabli za procjenu stavova radnika prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima utvrđena je na osnovi programa COCAIN za analizu neparametrijskih kanoničkih relacija (Momirović i sur., 1979), i to na uzorku od 362 radnika iz zagrebačke regije. Rezultati istraživanja pokazuju da faktori ličnosti nisu osnovni generator stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima, ali da ipak postoji povezanost između pojedinih konativnih struktura ličnosti i struktura stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima.

Tako se može uočiti tendencija povezanosti između plahih, timidnih osoba i posebnog odnosa prema invalidnim osobama, dok je stav tih osoba prema mentalno retardiranim inkonzistentan. Nadalje, osobe koje ispoljuju trajniju potištenost i one koje su pretežno ekstravertirane tendiraju segregacijskom opredjeljenju prema invalidnim i mentalno retardiranim osobama.

Premda su izdvojeni navedeni taksoni ličnosti i stavova, ipak cjelokupni uzorak ispoljuje neneurotski način reagiranja i općenito pozitivan odnos prema invalidnim osobama, dok prema mentalno retardiranim ispoljuje inkonzistentan, ali pretežno negativan odnos.

1. Uvod

U razvijenim se zemljama sve veća pažnja posvećuje osobama sa somatopsihičkim oštećenjima**, kako bi se pomoću raznih sistema školovanja i osposobljavanja omogućilo njihovo normalno uključivanje u širu socijalnu i užu radnu sredinu. Tako se naročito vodilo računa o sistemu njihova osposobljavanja, a manje

o sredini u koju oni moraju biti uključeni. U sadašnjim svjetskim razmjerima ti sistemi su vrlo različiti: od zatvorenog institucionalnog tretmana, preko škola i centara otvorenog tipa do potpunog uključivanja u regularni edukacioni sistem.*** Čim se više pristupa »normalizaciji« osposobljavanja, tim se sve veća pažnja posvećuje onoj okolini u koju te osobe trebaju biti uključene.

* Ovaj je rad dio projekta »Evaluacija načina formiranja javnog mnijenja o invalidima«. Projekt je financirao SIŽ-VII za znanost, Sveučilište u Zagrebu i Savez društava defektologa SR Hrvatske.

** Pod terminom osoba sa somatopsihičkim oštećenjima podrazumijevaju se one osobe koje imaju znatnija oštećenja vida, sluha, motorike (tjelesni invalidi), a i one koje spadaju u skupinu mentalno retardiranih. Pod terminom invalidi (u ovom radu) smatraju se sve osobe sa somatopsihičkim oštećenjima, osim mentalno retardiranih.

*** Ta gruba podjela sistema osposobljavanja osoba sa somatopsihičkim oštećenjima ima i svojih podgrupa, a i međusobnih interferencija.

Sukladno novim stavovima društveno-političkih faktora u SRH, prema kojima je proklamirana integracija tih osoba u redovan školski sistem i regularnu radnu sredinu,* pokrenuto je i ovo istraživanje, kako bi se uočilo reagiranje onih osoba koje bi hipotetski s njima mogle doći u radni kontakt. Razumljivo je da je u skladu s takvom koncepcijom trebalo ispitati i stavove radnika prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima.

U našoj zemlji bilo je malo radova koji su povezivali karakteristike ličnosti sa stavovima radnika prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima i oni su isključivo bili ograničeni samo na jednu vrstu oštećenosti, i to samo u manifestnom prostoru (Stančić, Tonković, Zovko, 1979). Proučavanja, pogotovo sa strukturalnim pristupom, bilo je vrlo malo u drugim zemljama, ali razumljivo u drugačijim socijalnoekonomskim uvjetima (Siller i sur., 1967).

Na deskriptivnom nivou uspoređivani su stavovi osoba bez oštećenja prema osobama sa somatskim oštećenjima i razni autori se uglavnom slažu da postoji opća teškoća u prihvaćanju osoba s raznim vrstama fizičkih oštećenja (Jordan, 1968). Hanks i Hanks (1948) na osnovi sistematskih analiza zaključuju da su osobe s fizičkim oštećenjima bolje zaštićene i više su uključene u društvo kada je veći nivo produktivnosti i kada su individualni ili grupni faktori nadmetanja minimizirani i kada je kriterij uspješnosti manje formalan, od onog kada je procjena bazirana na »individualnoj« sposobnosti.

U studiji iz Porto Rica, Felty (1965) (prema Jordanu, 1968) stvara hipotezu da osobe koje imaju jače izraženu potrebu za moći i kontrolu nad drugima tendiraju da manje prihvaćaju nesposobne.

Uglavnom studije stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima, naročito u odnosu na njihovo prihvaćanje ili odbijanje, uspoređivane su pretežno sa socio-ekonomskim, demografskim i ekonomskim karakteristikama ispitanika, iako u odnosu na te različite karakteristike nema ujednačenih stanovišta (Barber, 1953; Cruieckshank, 1963; Wright, 1960; Jordan, 1968), što je i razumljivo jer sociološke karakteristike koje služe za usporedbu u raznim socijalnim grupacijama, premda imaju istu terminologiju, često su različitih značenja.

Ispitivanje stavova radnika u neposrednoj proizvodnji od izuzetne je važnosti u vezi s integracijom osoba sa somatopsihičkim oštećenjima, te se u pilot studiji ovog istraživanja pokazalo da su naročito neke socioekonomske karakteristike ispitanika povezane s njihovim stavovima (Kovačević, Novosel, Stančić, Vrbanić, 1978).

Uzevši u obzir da bi i struktura ličnosti mogla biti povezana sa stavovima ispitanika, ovaj rad ima zadatak da analizira strukturu povezanost karakteristika ličnosti i stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima. Tim više, što neki autori, kao npr. Adorno i njegovi suradnici (1950), tretiraju predrasude kao dio negativnih stavova prema objektu stava, ali i kao integralni dio ličnosti, ana-

* Integracija osoba sa somatopsihičkim oštećenjima u regularnu radnu i socijalnu sredinu bio je u našoj zemlji cilj i tzv. »segregacijskih sistema osposobljavanja«.

lizirajući naročito autoritarnu ličnost. Osnovne teoretske teze autora o autoritarizmu kao tipu ličnosti pokazuju da su predrasude i neprijateljski stavovi izraz unutarnjih potreba ili impulsa koji su nastali kao rezultat određenih dječjih iskustava putem odgoja. Unutarnje potrebe ne manifestiraju se samo u predrasudama nego i u različitom percipiranju, poimanju i toku ponašanja. U vezi s time bilo je od važnosti ispitati povezanost stavova s karakteristikama ličnosti.

Razumljivo je da je ovaj rad samo segmentalna studija postavljenih relacija jer postoje i druge, koje će zajedno s ovom potpunije moći objasniti stavove radnika prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima.

2. Ciljevi istraživanja

Formirani stavovi čine integralni dio ličnosti i oni postaju trajniji generatori ponašanja koje pod utjecajem kognitivnih i konativnih mjernih karakteristika usmjeruju osobu na aktivnost prema objektu stava. Razumljivo je da su stavovi stečena formacija te prema tome nužno podliježu i utjecaju socijalno-demografsko-ekonomskih karakteristika u kojima se pojedinac razvija i živi.

Koliko god su stavovi naučene formacije, oni su vjerojatno zavisni i od karakteristika ličnosti. Glavni cilj ovog rada sastoji se u provjeri povezanosti između skupa varijabli za procjenu konativnih karakteristika ličnosti i skupa varijabli za procjenu stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima.

Osim ovog glavnog cilja treba utvrditi i paracijalni doprinos pojedinih varijabli

i pojedinih grupa varijabli, povezanosti ispitanog konativnog prostora i stavova ispitanika prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima.

Povezanost između nekih karakteristika ličnosti i stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima, uzevši u obzir rezultate istraživanja o povezanosti karakteristika ličnosti i predrasuda (Adorno, 1959), te o socijalno prihvatljivim i neprihvatljivim motivima (Corson i Marlowe, 1964) kao i socijalnim stavovima (Eysenc, 1960), mogu se postaviti slijedeće hipoteze:

1. emocionalno uravnotežene osobe imaju općenito pozitivnije, tj. nesegregacijske stavove prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima čije se karakteristike oštećenja mogu jasnije percipirati, nego prema onim osobama s manje uočljivim karakteristikama;
2. postoji razlika u stavovima prema invalidnim osobama i stavovima prema mentalno retardiranima, što može biti povezano sa specifičnim konativnim strukturama ličnosti ispitanika;
3. struktura ličnosti nije osnovni i jedini generator stavova.

3. Metode rada

3.1. Uzorak ispitanika

Metodom sistematskog slučajnog izbora uzorak za ovo ispitivanje izabran je u četiri organizacije udruženog rada na području grada Zagreba (»J. Kraš«, »Chromos-Katran-Kutrilin«, RIZ i TOZ). Kod izbora ispitanika vodilo se računa da proporcionalno budu zastupljeni slijedeći stratumi radnika: neposredna proizvodnja, administracija i rukovodeća radna mjesta (raznog nivoa). Ukupan uzorak

sastoji se od 362 ispitanika oba spola, starijih od 18 godina.

3.2. Uzorak varijabli

Varijable za ispitivanje stavova radnika prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima (SOSP) konstruirali su autori ovog rada (Kovačević, Novosel, Stančić, Vrbanić, 1978); one su prethodno u pilot ispitivanju bile primijenjene na radnicima u jednoj od zagrebačkih tvornica, te je za ovo ispitivanje, nakon provedenih analiza, došlo do nekih promjena u njihovom sadržaju i obliku. Varijable uglavnom obuhvaćaju slijedeća područja: stavovi prema invalidnim osobama (SIN) i stavovi prema mentalno retardiranim (SMR). Po značenju su varijable identične za obje skupine, a mogu se grupirati u: intencionalno mišljenje o njihovu osposobljavanju, radu na radnom mjestu, uključivanje u socijalnu sredinu i karakteristikama ličnosti. Odgovori su dihotomizirani i vrijednost 1 znači intencionalno usmjerenje prema segregaciji, odnosno prema posebnom odnosu, a 2 usmjerenje prema socijalno prihvatljivim atributima stava.

Instrument za ispitivanje stava prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima (SOSP) sastoji se od 37 varijabli.*

Konativne karakteristike ličnosti ispitanika utvrđene su pomoću skraćene verzije testa 18 PF (Momirović, 1971). Uzete su u obzir one varijable koje imaju, prema originalnim podacima, najveće

diskriminativne vrijednosti u okviru skala za mjerenje: anksioznosti (A), fobičnosti (F), opsesivnosti (O), depresivnosti (D), impulzivnosti (N) i agresivnosti (T). Kod izbora tih skala vodilo se računa o onima koje najbolje definiraju astenični i stenični sindrom, a skala depresivnosti je uključena jer sudjeluje u definiranju disocijativnog sindroma, ali u nekim naknadnim ispitivanjima (Paver, Teodorović, 1976) ona sudjeluje i u definiranju asteničnog sindroma.

Varijable su dihotomizirane tako da bodovna vrijednost 1 znači prisustvo simptoma, a 2 njihovo odsustvo.

Instrument za ispitivanje konativnih patoloških karakteristika ličnosti (KPK-6) sastoji se od slijedećih varijabli:

- 1 A Bojim se da će mi se u životu dogoditi nešto neugodno
- 2 A Imam tremu
- 3 A Osjećam tremu pred nepoznatim ljudima
- 4 A Postajem nervozan i nesiguran kad prilazim nastavniku ili starješini
- 5 A Osjećam tremu kad idem na neko mjesto gdje ranije nisam bio
- 6 A Uvijek se znojim i jako drhtim kad netko kontrolira moj rad ili za vrijeme nekog ispitivanja
- 7 A Sigurno nemam dovoljno samopouzdanja
- 8 A Zabrinut sam za ono što će se dogoditi
- 9 A Često se moram boriti da ne pokažem da sam stidljiv
- 10 A Bilo bi mi vrlo neugodno uzeti riječ pred većim skupom ljudi
- 11 F Olujni vjetar me zastrašuje

* Popis varijabla instrumenta (SOSP) nalazi se u radu: Mejovšek, Kovačević, Stančić, Novosel: »Povezanost karakteristika socijalnog statusa radnika i stavova prema invalidima i mentalno retardiranim osobama«. Publiciran u ovom broju »Defektologije«.

- 12 F Kad sam na visokim mjestima, osjećam se kao da skačem dolje
- 13 F Stalno se bojim da u društvu ne izvalim kakvu glupost
- 14 F Strah me je da ću u društvu učiniti nešto neprilično ili nezgrapno
- 15 F Ako čujem, pročitam ili vidim nešto što izaziva strah, još dugo poslije toga osjećam se poplašeno
- 16 F Kad po noći šecem često mi se čini da me netko prati ili me čeka u zasjedi
- 17 F Uzdrhtim na svaki šušanj
- 18 F Ni po koju cijenu ne bih noću ušao u osamljenu ili napuštenu kuću
- 19 F Kad mislim o smrti, spopadne me jaki strah
- 20 O Imam misli kojih se ne mogu osloboditi, a jako me uznemiruju i plaše
- 21 O Stalno mi navraća ista misao
- 22 O Često mi padaju na um neke neugodne stvari, iako ne želim da na to mislim
- 23 O Padaju mi na um neugodne riječi i ne mogu ih se osloboditi
- 24 O Koji put mi neka nevažna misao dani-ma dosađuje
- 25 O Desi se da mi na pamet padne neka strašna stvar koja me dugo muči
- 26 O Stalno imam osjećaj da sam nešto zaboravio
- 27 O Često mislim o stvarima koje su suviše strašne da bih o njima mogao govoriti
- 28 O Obuzet sam mislima o smrti svojih najbližih
- 29 O Često mislim o događajima koje bi radije zaboravio
- 30 O Stalno razmišljam o tome kakvo značenje imaju neke riječi koje sam čuo ili pročitao
- 31 O Stalno u sebi ponavljam neke riječi, iako bih želio da to ne činim
- 32 O Ima riječi koje kad god čujem ili pročitam moram povezati u sebi s nekim drugim riječima
- 33 D Rijetko se kada osjećam raspoložen i sretan
- 34 D Često sam nesretan i tužan
- 35 D Život mi obično izgleda beznadan
- 36 D Većinom se osjećam potišteno
- 37 D Vrlo teško se mogu razveseliti
- 38 D Siguran sam da od života dobivam gori dio
- 39 D Osjećam da sam manje sposoban od ostalih ljudi
- 40 D Mnogo se predajem teškim mislima
- 41 D Ima perioda u kojima se osjećam vrlo tužan bez nekog posebnog razloga
- 42 D Imam često nastupe potištenosti
- 43 D Ja sam nesretan čovjek
- 44 D Osjećam da neću moći svladati sve poteškoće koje su se nagomilale
- 45 D Ponekad mislim da uopće nisam dobar
- 46 D Budućnost mi izgleda beznadna
- 47 D Često se rasplačem kad slušam neku tužnu pjesmu
- 48 D Ponekad učinim bilo što samo da zaboravim na svoju nevolju
- 49 D Kad pomislim na to koliko ljudi pati, uvijek se jako rastužim
- 50 D Bilo je perioda kad me je i najmanja sitnica mogla rastužiti
- 51 N Ja sam nagao čovjek
- 52 N Teško se suzdržavam
- 53 N Lako se uzrujam i razdražim
- 54 N Lako se razbjesnim, i to me brzo prođe
- 55 N Često nepromišljeno postupam
- 56 N Dogodilo se da sam bez razmišljanja učinio nešto što sam kasnije požalio
- 57 N Obično nemam dovoljno strpljenja
- 58 N Ne mogu dugo sjediti na istom mjestu
- 59 N Za mene se ne bi moglo reći da sam miran i staložen čovjek
- 60 N U trgovini sa samoposluživanjem često kupim robu koju tog dana nisam namjeravao kupiti
- 61 N Imao sam neprilike jer nisam mogao držati jezik za zubima kada je trebalo
- 62 N Kad mi se netko ne sviđa, nisam u stanju to sakriti već se obično odam nekom primjedbom ili ponašanjem
- 63 T Na svijetu ima mnogo glupaka
- 64 T Dosta se često svadam s članovima svoje obitelji
- 65 T Ponekad sam veoma želio otići od kuće

- 66 T Često sam kao dječak od škole pravio igrariju
- 67 T Ne podnosim da se itko petlja u moje poslove
- 68 T Razljutim se kad mi netko daje savjete, a da ga nisam pitao
- 69 T Često se žestoko razbjesnim
- 70 T Smatram da sam često bio kažnjen bez razloga
- 71 T Ne dozvoljavam nikad da se netko u redu gura ispred mene
- 72 T Ne volim da mi zapovijedaju.

Uz varijable za procjenu konativnih patoloških karakteristika ličnosti (KPK-6) uključene su i tri varijable za procjenu stupnja zadovoljstva ispitanika (Z), i to:

- Z 1 - Kako ste zadovoljni sa svojim profesionalnim životom (poslom)
- Z 2 - Kako ste zadovoljni svojim privatnim životom
- Z 3 - Kako ste zadovoljni svojim društvenim životom.

Odgovori su trihotomizirani i bodna vrijednost 1 znači nezadovoljstvo, a 3 zadovoljstvo.

Informacije za instrument SOSPI, KPK-6 i Z prikupljene su pomoću dirigiranog intervjua, a nakon detaljne teoretske i praktične instruktaže intervjuišta. Sve su informacije prikupljene u kućama ispitanika.

3.3. Metoda obrade rezultata

Dobiveni podaci primijenjenih instrumenata obrađeni su u Sveučilišnom računskom centru u Zagrebu, na elektronskom računaru UNIVAC 1110. Primije-

njen je program za utvrđivanje kanoničkih relacija Cocain (Momirović i sur., 1979). Postupak određivanja kanoničkih korelacija primijenjen u svom radu prvi je objavio Hotelling 1935. g. Kanonička korelacija definirana je kao maksimalna povezanost između para linearnih funkcija dva skupa varijabli. Teoretski, ukupan broj parova linearnih funkcija varijabli jednak je broju varijabli u manjem skupu. Parovi linearnih funkcija varijabli poredani su prema njihovu značenju u odnosu na količinu varijance koju objašnjavaju. Prema Hotellingovu modelu svaka kanonička varijabla ili kanonički faktor u jednom skupu ortogonalan je na sve ostale kanoničke faktore u vlastitom skupu i na sve ostale kanoničke faktore u drugom skupu, izuzevši onaj s kojim je u paru, tj. u nekoj korelaciji. Teoretski se izračunava onoliko korelacija među parovima faktora koliko ima varijabli u manjem skupu.

Statistička značajnost kanoničkih korelacija, a u vezi s time i značajnost kanoničkih faktora koje ima smisla interpretirati, određena je Bartlettovim postupkom.

4. Rezultati i diskusija

Radi smislenije interpretacije primijenjene kanoničke korelacijske analize, potrebno je najprije objasniti dobivene rezultate na cjelokupnom uzorku, te tako opisati uzorak u prostoru varijabli stava, konativnih karakteristika ličnosti i zadovoljstva.

4.1. Opisi i analiza uzorka

Na deskriptivnom nivou odgovori ispitanika prikazani su u relativnim frekven-

cijama za svaku ispitanu varijablu ili indikator stava (tablica 1).

Inspekcijom tablice 1 vidljivo je, na osnovi relativnih frekvencija, da su generalno govoreći prema invalidnim osoba-

ma pretežno zastupljeni pozitivniji stavovi, dok su prema mentalno retardiranim osobama negativniji, tj. tendiraju k segregaciji. Znači da ovaj ispitanu uzorak radnika lakše prihvaća invalidne no mentalno retardirane osobe.

Tablica 1

OSNOVNI STATISTIČKI PARAMETRI U INDIKATORIMA STAVOVA
ISPITANIKA

Varijable	Rel. frekvencije** odgovora		Varijable*	Rel. frekvencije odgovora	
	1	2		1	2
SIN-1	83,10	16,90	SRM-2	95,84	4,16
SIN-2	4,71	95,29			
SIN-3	81,44	18,56	SRM-1	88,92	11,08
SIN-4	45,43	54,57	SRM-17	60,95	39,06
SIN-5	13,02	86,98	SMR-11	34,07	65,93
SIN-6	48,75	51,25	SMR-13	70,37	29,64
SIN-7	78,12	21,88	SMR-4	91,97	8,03
SIN-8	59,28	40,72	SMR-3	77,56	22,44
SIN-9	18,01	81,99	SMR-14	55,68	44,32
SIN-10	13,85	86,15	SMR-9	59,56	40,44
SIN-11	63,43	36,57	SMR-8	65,34	34,63
SIN-12	41,55	58,45	SMR-18	66,76	33,24
SIN-13	7,20	92,80	SMR-6	37,67	62,33
SIN-14	65,37	34,63	SMR-5	50,97	49,03
SIN-15	3,88	96,12	SMR-16	74,51	24,49
SIN-16	35,73	64,27	SMR-10	59,83	40,17
SIN-17	7,76	92,24	SMR-15	44,60	55,40
SIN-18	17,18	82,82	SMR-7	48,75	51,25
SIN-19	36,84	63,16	SMR-12	50,69	49,31

* Radi lakšeg pregleda, varijable koje ulaze u ispitivanje stavova prema mentalno retardiranim osobama poredane su prema ekvivalentnom značenju skupine stavova prema invalidnim osobama.

** Odgovori pod 1 socijalno su nepoželjni (tendiraju k segregacionim tendencijama), a oni pod 2 socijalno su poželjni (tendiraju k integracionim tendencijama).

Opisujući mišljenje radnika u udruženom radu, može se konstatirati kako se oni najčešće slažu da su invalidi jednako vrijedni i pametni kao i neinvalidne osobe, te da se s njima mogu uspostaviti dobri odnosi. Osim toga, naročito se slažu da oni mogu ravnopravno sudjelovati u samoupravnim organima, da vode normalan društveni život, te da nije potrebno da žive i rade odvojeno, da ne proizvode više škarta na radu od ostalih radnika i da nisu potrebna za njih posebna odjeljenja u organizacijama udruženog rada. Također prevladava mišljenje da oni mogu na radu postići normu kao i ostali radnici, da ne izostaju s posla više od ostalih, da nisu naročito izolirani, te da najveći dio vremena provode s neinvalidnim osobama. Smatra se nadalje da roditelji trebaju jednako postupati s invalidnom i neinvalidnom djecom.

Ipak u analizi sadržaja pojedinih varijabli ima nekih specifičnosti. Tako se u ovom uzorku uz generalno prihvaćanje invalidnih osoba smatra da njihovo osposobljavanje treba provesti putem posebnih škola (SIN-1), kao i osposobljavanje za njihov život i rad (SIN-7). Osim toga smatra se da su osjetljivi, te je prema njima u verbalnoj komunikaciji potrebna opreznost (SIN-3), vjerojatno i zbog toga što invalidne osobe nisu dovoljno sretne (SIN-14). Vodeći računa o njihovim oštećenjima smatra se da oni ne mogu raditi u jednakim uvjetima kao i ostali radnici (SIN-11), vjerojatno zato što su za njih nužne modifikacije radnih mjesta u skladu s njihovim oštećenjima. Postoji također mišljenje, nešto malo više izraženo, prema kojem se smatra da je bolje da umjesto porodice društvo vodi o njima brigu (SIN-8). Ove specifičnosti mogu biti

posljedica i racionalnih komponenata stava, tim više što se oštećenja invalida lakše percipiraju, te tako imaju jasniju predodžbu o tom predmetu svoga stava.

Opisujući stavove radnika u udruženom radu prema mentalno retardiranim osobama može se konstatirati kako se radnici naročito slažu da mentalno retardirani moraju polaziti specijalne škole, te da ih treba osposobljavati za život i rad u posebnim institucijama i da društvo preuzme brigu nad njima. Također postoji vrlo izražena suglasnost da roditelji prema takvoj djeci trebaju biti stroži i da ne mogu sudjelovati u organima samoupravljanja. Osim toga prevladava mišljenje da ne mogu postići istu normu na radu kao i ostali radnici, da više izostaju s posla, proizvode više škarta, te da ne mogu raditi u istim uvjetima s ostalim radnicima. Pretežno su na radu izolirani i ne mogu voditi normalan život.

Neodlučna su mišljenja radnika jesu li to sretne osobe (SMR-5), da li više vremena provode u međusobnim kontaktima (SMR-12) i da li su za njih potrebni posebni odjeli u radnim organizacijama (SMR-7).

Uz ove, općenite, segregacijske tendencije pridružuju se i izvjesna socijalno pozitivna mišljenja prema kojima se pretežno smatra da mentalno retardirane osobe ne treba izolirati od društva i rada (SMR-11), da su jednako vrijedne (SMR-6) i da se s njima mogu uspostaviti dobri odnosi (SMR-15).

Vjerojatno takvi stavovi proizlaze u prvom redu zbog toga što ispitanici nemaju sasvim jasne pojmove o mentalnoj retar-

daciji, te nisu u stanju percipirati, pogotovo slučajeve koji spadaju u laku mentalnu retardaciju. Osim toga oni proizlaze i iz pretpostavke da je intelektualni nivo osnovna komponenta uspjeha, te se logičkim zaključkom, kada se evaluira društveni i radni uspjeh, nužno ukazuje na njihovu nesposobnost. Bez obzira na to, dolazi do izražaja i humanizam, pogotovo kada se mentalno retardirane osobe promatraju kao ljudska bića.

Analiza Hotellingovih glavnih komponenta strukture stavova* prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima bila je nužna radi kasnije komparacije s izoliranim kanoničkim faktorima. Glavne komponente testirane Bartletovim testom pokazuju slijedeće:

Prva glavna komponenta obuhvaća opće pozitivan stav prema invalidnim i mentalno retardiranim osobama jer su uglavnom svi predznaci indikatora stavova, koji s najvećim koeficijentima korelacije opisuju tu glavnu komponentu, pozitivni. Zato se opravdano može zaključiti da prva glavna komponenta ukazuje na opće pozitivan stav prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima.

Druga i treća komponenta, po sadržaju indikatora koji ih najbolje opisuju, uglavnom imaju suprotna specifična značenja.

Tako se u okviru druge komponente smatra da invalidne osobe treba posebno osposobljavati i da prema njima treba biti obazriviji, dok se za mentalno retardira-

ne smatra da mogu provoditi normalan život.

U trećoj komponenti koncentrirano je mišljenje da invalidi mogu provoditi normalan život, a mentalno retardirane treba posebno osposobljavati.

Uzevši u obzir rezultate analize glavnih komponenta može se zaključiti da u proučavanom uzorku ispitanika struktura stava prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima ima slijedeće karakteristike:

1. Struktura stavova prema tim osobama nije jednostavna;

2. Prvenstveno prema njima prevladava općenito društveno pozitivan stav;

3. Ukoliko postoji tendencija negativnog mišljenja prema invalidnim osobama u odnosu na njihovo osposobljavanje, tada prevladava pozitivno mišljenje prema mentalno retardiranim osobama u odnosu na njihovo uključivanje u društvenu sredinu;

4. Ukoliko postoji pozitivna tendencija prema uključivanju invalidnih osoba u društveni život, tada postoji negativna tendencija prema osposobljavanju mentalno retardiranih osoba.

Na deskriptivnom nivou prikazani su i odgovori indikatora patološko-konativnih karakteristika ličnosti i njihova zadovoljstva raznim aspektima života (tablica 2).

* Zbog veličine matrice interkorelacije i matrice glavnih komponenta rezultati nisu prikazani, ali se nalaze u Zavodu za defektologiju, Fakulteta za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu.

Inspekcijom tablice 2 uočljivo je da su najveće relativne frekvencije koncentrirane oko vrijednosti 2, što znači da odgovori najviše ukazuju na nepatološko stanje ispitanika.

Uspoređujući frekvencije patoloških odgovora s istim indikatorima u originalnom uzorku na kojem je izvršena standardizacija instrumenta 18 PF (Momirović, 1971), može se konstatirati da jedino indikatori 1 A, 18 F, 49 D, 51 N, 60 N,

61 N, 62 N i 72 T pokazuju značajnije patološke odgovore ($P < .05$), što znači da oko 11% odgovara odstupa nešto od originalnog uzorka, i to najviše u skali za mjerenje impulzivnosti.

Na temelju tih rezultata može se zaključiti da se u prosjeku radi o osobama koje imaju snižen generalni neurotizam, tj. da općenito stabilizirano neneurotski reagiraju.

Tablica 2

OSNOVNI STATISTIČKI PARAMETRI O KARAKTERISTIKAMA LIČNOSTI ISPITANIKA*

Varijabla	Odgovori	
	1	2
1 A	39,61	60,30
2 A	37,12	62,88
3 A	25,49	74,51
4 A	22,16	77,84
5 A	27,70	72,30
6 A	12,47	87,53
7 A	21,05	78,95
8 A	29,92	70,08
9 A	18,28	81,72
10 A	42,66	57,35
11 F	20,50	79,50
12 F	22,16	77,84
13 F	10,25	89,75
14 F	9,14	90,86
15 F	25,48	74,52
16 F	13,85	86,15
17 F	13,02	86,98
18 F	39,89	60,11
19 F	18,84	81,16
20 O	17,18	82,82
21 O	13,30	86,70

* Rezultati su prikazani u %, gdje odgovor 1 znači zastupljenost patološkog stanja, a odgovor 2 nedostatak takvog stanja. N na kojem je računat % iznosi 361.
Indeksi uz redni broj varijable znače: A = anksioznost; F = fobičnost, O = opsesivnost; D = depresivnost; N = impulzivnost; T = agresivnost. Varijable zadovoljstva znače: Z₁ = zadovoljstvo s profesionalnim životom; Z₂ = zadovoljstvo s privatnim životom; Z₃ = zadovoljstvo s društvenim životom.

Varijabla	1	2
22 O	18,84	81,16
23 O	8,86	91,14
24 O	29,92	70,08
25 O	14,96	85,04
26 O	22,99	77,01
27 O	8,86	91,14
28 O	24,10	75,90
29 O	23,82	76,18
30 O	29,36	70,64
31 O	13,57	86,43
32 O	26,59	73,41
33 O	12,57	86,43
34 D	13,02	86,98
35 D	6,37	93,63
36 D	9,97	90,03
37 D	7,76	92,24
38 D	12,47	87,53
39 D	5,26	94,34
40 D	11,08	88,92
41 D	36,29	63,71
42 D	14,68	85,32
43 D	4,16	95,84
44 D	12,457	87,53
45 D	19,11	80,89
46 D	6,93	93,07
47 D	27,70	72,30
48 D	24,10	75,90
49 D	50,97	49,03
50 D	48,20	51,80
51 N	32,69	67,31
52 N	24,93	75,07
53 N	40,17	59,83
54 N	52,63	47,37
55 N	19,11	80,89
56 N	59,28	40,72
57 N	32,12	67,87
58 N	43,49	56,51
59 N	28,81	71,19
60 N	44,60	55,40
61 N	42,11	57,89
62 N	39,06	60,94
63 T	50,97	49,03
64 T	15,51	84,49
65 T	21,33	78,67
66 T	34,35	65,65
67 T	59,83	40,17
68 T	43,49	56,61
69 T	18,01	81,99
70 T	22,72	77,28
71 T	50,14	49,86
72 T	61,22	38,78

1	2	3
Z1 4,99	20,78	74,24
Z2 3,60	12,19	84,21
Z3 6,92	19,67	73,41

Osim toga vidljivo je da su ispitanici kao grupa u oko 74% slučajeva zadovoljni s profesionalnim i društvenim životom, a u oko 84% slučajeva sa svojim privatnim životom. Vjerojatno se ta zadovoljstva mogu između ostalog pripisati i emocionalno stabilnijem načinu reagiranja ličnosti ispitanika.

Analizom glavnih komponenata* utvrđeno je da se ogromna većina indikatora s najvećim koeficijentom korelacije grupira oko prve glavne komponente. Svi su koeficijenti korelacije s pozitivnim predznakom tako da se može zaključiti kako je prva glavna komponenta usmjerena k neneurotskom načinu reagiranja.

Druga je glavna komponenta uglavnom bipolarna jer su pretežno koeficijenti korelacije pozitivni, osim u onim varijablama koje opisuju impulzivnost i agresivnost. Općenito se može zaključiti da druga glavna komponenta opisuje onaj skup ispitanika koji tendiraju nešto pojačanoj anksioznosti, fobičnosti, opsesivnosti i depresivnosti, ali zato sniženoj impulzivnosti i agresivnosti. Uzevši u obzir one varijable koje imaju najveće koeficijente korelacije, te prema tome najbolje opisuju drugu glavnu komponentu, može se zaključiti da one ukazuju na reagiranja sa smanjenom impulzivnošću i agre-

sivnošću, znači, općenito reagiranja sa smanjenom mobilizacijom energije, odnosno hipotetski s tendencijom k introvertiranosti.

Treća glavna komponenta je kompleksnije prirode i pretežno je suprotno usmjerena prema drugoj. Naime, indikatori anksioznosti, fobičnosti i opsesivnosti imaju negativne predznake koeficijena korelacije s nešto povećanom vrijednosti u komparaciji s drugom komponentom, dok koeficijenti indikatora depresivnosti imaju uglavnom pozitivne predznake i po vrijednosti veće od onih u drugoj. Indikatori impulzivnosti i agresivnosti imaju pozitivne, ali niske koeficijente korelacije.

Najveći koeficijent korelacije, koji opisuju ovu komponentu, imaju oni indikatori koji opisuju zadovoljstvo, na temelju čega se može pretpostaviti da ona opisuje stanje zadovoljstva ispitanika, i to naročito s njihovim privatnim životom.

Analizom glavnih komponenata u ispitivanom prostoru ličnosti ispitanika ovog uzorka može se zaključiti da se radi o emocionalno uravnoteženim i zadovoljnim osobama koje tendiraju k introvertiranosti.

Kroskorelacija među izoliranim komponentama ličnosti i izabranim komponentama stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima pokazuje neke interesantne tendencije koje su karakteristične za ispitanu uzorak.

* Originalna matrica nalazi se u Zavodu za defektologiju Fakulteta za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu.

Tablica 3

**KROSKORELACIJA GLAVNIH
KOMPONENATA**

	Stavovi (komponente)			
	1	2	3	
Ličnost (komponente)	1	.20	-.08	.02
	2	.07	.10	-.01
	3	.12	.04	-.05

Inspekcijom tablice 3 može se hipotetski zaključiti da osobe sa stabiliziranom, neneurotskom strukturom ličnosti i izraženijim zadovoljstvom, u kojem prevladava zadovoljstvo s privatnim životom, tendiraju k pozitivnim, nesegregacijskim općim stavovima prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima. Ti oprezniji zaključci proizlaze iz relativno malih, ali značajnih kroskorelacijskih koeficijenata (.20 i .12). Vjerojatno se može pretpostaviti, a to treba i dalje istraživati, da ukoliko emocionalno uravnotežene osobe tendiraju k pozitivnim stavovima prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima, njihov će se opći pozitivan odnos proširiti i na ostale članove društva, odnosno obrnuto, osobe pojačanim neurotizmom imat će negativnije stavove prema drugima.

4.2. Homogenizacija faktora ličnosti i stavova

Analizom kanoničkih koeficijenata korelacije vidljivo je da postoji značajna i osrednje visoka povezanost kanoničkih

faktora ličnosti i faktora stava prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima. Bartlettovim testom utvrđena je značajna povezanost između tri para kanoničkih varijabli ili faktora.*

Tablica 4

KORELACIJA PAROVA KANONIČKIH FAKTORA

I	II	III
.74	.67	.66

Vidljivo je iz tablice 4 da prvi par kanoničkih faktora ima najveći koeficijent korelacije, ali isto je tako uočljivo da ni drugi, a niti treći par bitno ne odstupaju od osrednje povezanosti, odnosno u zajedničkim varijancama.**

Parovi su kanoničkih faktora drugačije interpretabilni od analize glavnih komponenata, i to radi toga što se zajedno tretiraju prostor ličnosti i stavova. Tako se pronalazi izoliran broj ortogonalnih vektora, koji se mogu interpretirati kao izolirani homogenizirani skupovi ličnosti i stavova u sklopu općeg uzorka. Najlakše bi se mogli interpretirati parovi kanoničkih faktora kao specifični taksoni koji homogeniziraju specifične hipotetičke strukture ličnosti sa specifičnim strukturom stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima. Znači da se iz općeg uzorka na specifičan način povezuju oni značajni subprostori koji mogu ukazati na smislene veze između kona-

* Kanonička povezanost skupa testirana je na nivou P .05, na osnovi kojeg su izolirana tri para kanoničkih faktora. Budući da tablica korelacija kanoničkih faktora sadrži 37 parova, ona nije u cjelini prezentirana. Navedeni su samo oni parovi kanoničkih faktora koji će se interpretirati. S obzirom na kanoničku analizu i veličinu koeficijenata korelacije ove se povezanosti mogu smatrati osrednjim.

**Treba napomenuti da koeficijenti korelacija parova kanoničkih faktora ne ukazuju na uzročno-posljedičnu vezu tretiranih skupova već konstatiraju samo veličinu međusobne povezanosti.

tivnih struktura ličnosti i struktura stavova. Zato su kanonički faktori ličnosti i stava drugačiji od onih dobivenih pomoću glavnih komponenata.

U prostoru ličnosti prvu kanoničku varijablu (tablica 5), općenito uzevši, najviše određuje povećana tendencija k anksioznosti, fobičnosti, depresivnosti, a snižena prema impulzivnosti i agresivnosti*. Vjerojatno se u tom taksonu ličnosti radi pretežno o onim osobama koje uglavnom tendiraju reagiranju na sniženom nivou tenzije. S obzirom da se radi o neneurotskom uzorku ispitanika, ova kanonička varijabla obuhvaća indikatore koji imaju značajne i najveće negativne koeficijente korelacije u skalama za procjenu anksioznosti i fobičnosti, a u jednom jedinom indikatoru opsesivnosti. Uz to se pridružuju i izvjesni indikatori iz područja depresivnosti.

S obzirom na to da se ovom sklopu indikatora ličnosti pridružuju i oni sa smanjenom ekscitacijom u načinu reagiranja, postoji opravdanje da se ovaj sklop karakteristika ličnosti nazove plahost ili smanjena odvažnost.

U sklopu ove karakteristike ličnosti pridružuje se niska, ali značajna povezanost zadovoljstva s društvenim životom. Može se pretpostaviti da plahe osobe tendiraju k introvertiranosti. Cattell i Warburton (1961) ukazuju na razlike u načinu reagiranja američkih i engleskih studenata. Primjenom Cattellova 16 PF testa oni su izdvojili dva generalna faktora: anksioznost i ekstraverziju. Ukazujući na povezanost anksioznosti i ekstraverzije u proučavanim kulturama i uspoređujući saturacije faktora u pojedinim varijablama koje bitno razlikuju introvertirani način reagiranja, autori pretpostavljaju da »... je britanska kultura više inhibirana i introvertirana, tako da anksioznost više nastaje iz konflikata u kompleksnim kulturnim problemima, a manje iz realističkih poteškoća u okolini. Izgleda da je opravdano pretpostaviti da će dispozicijska timidnost igrati veću ulogu u pravcu povećanja anksioznosti u ekstravertiranoj kulturi« (str. 9). Ti su zaključci u skladu s rezultatima autora koji ukazuju da su britanski studenti više introvertirani i inhibirani (u skladu s kulturnim utjecajima) no što je to slučaj kod američkih studenata.

* Prema evaluaciji odgovora upotrijebljenih indikatora niži rezultat označuje zastupljenost simptoma, a viši njegovo odsustvo. Prema tome »-r« tendira k pozitivnom odgovoru u odnosu na ispitanu simptomatologiju. Kao što je ranije konstatirano, ovaj uzorak, u prosjeku, predstavlja neneurotski skup ispitanika. U ovom slučaju, zbog toga negativni koeficijenti korelacije kanoničkih faktora i originalnih indikatora ne označuju patološko stanje već samo tendenciju odstupanja od prosjeka uzorka k nižim rezultatima. Izdvojeni kanonički taksoni ili faktori ili varijable predstavljaju specifične strukture ličnosti, koje na specifičan način reagiraju odstupajući od prosjeka ispitanika.

Tablica 5

KORELACIJE KANONIČKIH FAKTORA I ORIGINALNIH VARIJABLI U PROSTORU LIČNOSTI (I SKUP)

Varijabla	FAKTORI			Varijabla	FAKTORI		
	1	2	3		1	2	3
1 A	-.08	-.07	-.03	39 D	-.10	-.06	.07
2 A	-.13	-.04	-.08	40 D	-.07	-.02	.18
3 A	-.21	.05	.06	41 D	.03	-.11	.07
4 A	-.35	-.02	.10	42 D	.09	-.09	-.08
5 A	-.11	-.04	.07	43 D	-.10	-.18	.08
6 A	-.06	.02	-.13	44 D	.10	-.26	.21
7 A	-.07	-.24	-.05	45 D	-.01	.02	.19
8 A	-.04	-.09	-.01	46 D	-.01	-.08	.08
9 A	-.25	-.04	-.10	47 D	-.14	-.07	.05
10 A	-.11	.06	.09	48 D	-.02	-.24	.08
11 F	-.19	-.12	.13	49 D	-.10	-.31	.26
12 F	-.07	-.12	-.01	50 D	-.09	-.10	.10
13 F	-.22	.06	.11	51 N	-.23	-.15	-.03
14 F	-.01	-.07	.05	52 N	-.14	-.14	-.08
15 F	-.18	.01	.00	53 N	-.15	-.00	.05
16 F	-.04	-.12	-.08	54 N	-.13	.10	-.16
17 F	.02	-.02	.02	55 N	.11	.16	.18
18 F	-.11	-.11	.08	56 N	.28	.02	.01
19 F	-.13	-.12	-.04	57 N	-.06	.00	-.14
20 O	.04	-.26	-.00	58 N	.19	-.05	-.17
21 O	-.06	-.02	-.07	59 N	.05	.06	.10
22 O	.04	-.15	.01	60 N	.10	.18	-.06
23 O	-.10	-.12	.06	61 N	.11	.08	-.08
24 O	.07	-.16	.09	62 N	.15	.06	-.09
25 O	-.09	-.01	-.03	63 T	-.05	-.11	-.11
26 O	-.04	-.04	-.03	64 T	.17	.00	.14
27 O	-.09	-.03	.06	65 T	.03	.09	.02
28 O	-.19	-.20	-.01	66 T	-.01	.06	-.04
29 O	-.01	.03	.09	67 T	-.04	.10	-.15
30 O	-.02	.01	.00	68 T	.02	-.21	-.13
31 O	-.09	-.13	.03	69 T	-.03	.07	-.02
32 O	-.02	-.16	-.06	70 T	.02	-.09	.14
33 D	-.14	-.19	.15	71 T	-.05	-.08	-.26
34 D	.11	-.11	.03	72 T	.18	-.06	-.10
35 D	-.06	-.09	.05				
36 D	-.08	-.16	-.01	Z ₁	.08	.07	.08
37 D	-.11	.02	.04	Z ₂	.00	-.23	-.02
38 D	-.07	-.05	.03	Z ₃	.20	.02	.30

Tablica 6

KORELACIJE KANONIČKIH FAKTORA I ORIGINALNIH VARIJABLI U PROSTORU STAVOVA (II SKUP)

Varijabla	FAKTORI			Varijabla	FAKTORI		
	1	2	3		1	2	3
SIN 1	-.23	-.15	-.01	SMR 1	-.07	.24	.21
SIN 2	-.26	-.20	-.27	SMR 2	.21	.10	-.23
SIN 3	-.29	-.28	-.21	SMR 3	-.25	-.09	-.04
SIN 4	-.01	-.13	-.21	SMR 4	-.13	.23	-.05
SIN 5	-.17	-.18	.00	SMR 5	.29	.16	.07
SIN 6	-.27	-.17	.08	SMR 6	.31	-.04	-.07
SIN 7	-.22	-.09	-.15	SMR 7	.05	-.19	-.05
SIN 8	-.22	-.33	-.09	SMR 8	.08	-.02	-.07
SIN 9	.12	-.31	.07	SMR 9	.34	-.27	-.11
SIN 10	.16	.00	-.22	SMR 10	.11	-.19	.12
SIN 11	-.09	.04	-.02	SMR 11	-.07	-.15	-.04
SIN 12	-.19	.01	0.1	SMR 12	-.22	-.18	-.01
SIN 13	-.04	-.14	-.12	SMR 13	-.25	-.21	-.15
SIN 14	.17	-.19	-.01	SMR 14	.19	-.26	-.17
SIN 15	-.23	-.08	.02	SMR 15	.03	.03	-.32
SIN 16	-.14	-.20	-.26	SMR 16	.17	-.06	-.29
SIN 17	.05	-.01	.04	SMR 17	-.05	-.13	-.03
SIN 18	-.36	-.07	-.12	SMR 18	.03	-.27	-.10
SIN 19	-.06	-.10	-.27				

U skladu s rezultatima Cattella i Warburtona mogla bi se interpretirati povezanost između plahosti i zadovoljstva s društvenim životom. Naime, vjerojatno je da zbog introvertiranosti ove ličnosti nisu toliko angažirane u društvenom životu. Taj smanjeni angažman za društveni život, uz snižen opći nivo tenzije u načinu reagiranja, vjerojatno uvjetuje osjećaj zadovoljstva sa širom društvenom sferom. To i zbog toga što je u opće društvenoj aktivnosti potrebna veća mobilizacija energije. Osjećaj zadovoljstva s društvenim životom ne mora biti povezan sa socijalnom aktivnošću. Naime, ukoliko pojedinac ne sudjeluje u nekoj aktivnosti, ipak

može imati pozitivan ili negativan odnos prema toj aktivnosti. Tim više to dolazi do izražaja u području društvene aktivnosti ukoliko ličnost tendira timidnosti. Vjerojato je da će plahe osobe ili osobe sa smanjenom odvažnosti, bez izraženog neurotizma izbjegavati povećanu društvenu aktivnost, ali će uz to biti i zadovoljne. Zato se može smatrati opravdanom dobivena, doduše mala ali značajna, veza između zadovoljstva s društvenim životom i reagiranja na sniženom nivou tenzije, odnosno može se objasniti činjenica da plahe, manje odvažne i introvertirane osobe tendiraju zadovoljstvu s društvenim životom.*

* Budući da su dobivene beznačajne korelacije u okviru ovog sklopa ličnosti sa zadovoljstvom u profesionalnom i privatnom životu, može se pretpostaviti da zadovoljstvo ne čini opću jedinstvenu kategoriju.

U sklop ovog para kanoničkih faktora uključeni su i indikatori stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima. Ranije je bilo konstatirano da se u proučavanom uzorku uglavnom primjećuju pozitivniji stavovi prema invalidnim no prema mentalno retardiranim osobama. Kao i kod »ličnosti«, u području stavova ispituju se posebni taksoni stavova koji su povezani sa specifičnim taksonima ličnosti.

Sklop indikatora stavova u tom kanoničkom faktoru pokazuje izvjesne specifičnosti u odnosu na invalidne i mentalno retardirane osobe. Svi su indikatori stava prema invalidnim osobama, koji s najvećim koeficijentima korelacije definiraju ovaj faktor, negativnog predznaka (tablica 6). To znači da je ovaj kanonički faktor, s obzirom na cjelokupni uzorak, usmjeren prema manjim vrijednostima. Zbog niskih koeficijenata korelacije ne može se ovaj sklop indikatora tretirati kao izrazito negativan odnos prema invalidnim osobama već samo da s obzirom na uzorak ispitanika poprima nešto negativnije značenje. S obzirom na smjer i veličinu koeficijenata korelacije indikatora koji definiraju ovaj dio kanoničkog faktora može se okarakterizirati kao opća blaga tendencija posebnog odnosa prema invalidnim osobama.

Drugačiji je specifični sklop indikatora prema mentalno retardiranim osobama u ovom faktoru. Uglavnom indikatori koji se odnose na mišljenje o karakteristikama ličnosti mentalno retardiranih osoba imaju pozitivne predznake, odnosno prema njima ispoljuju pozitivno mišljenje. Naprotiv, kada se procjenjuje odnos mentalno retardiranih osoba u porodici,

društvu i radnoj sredini smatra se da prema njima treba na poseban način postupati. Niski koeficijenti korelacije indikatora koji definiraju ovaj kanonički faktor i njihov neujednačen smjer mogu ukazati na stav sa slabim intenzitetom i neujednačenim opredjeljenjem prema mentalno retardiranim osobama. Vjerojatno je to i posljedica nedovoljnih informacija o mentalnoj retardaciji, te zato u ovom sklopu osobe koje tendiraju plahosti ili timidnosti, nesigurnosti uz nedovoljne informacije o objektu stava produciraju neujednačen odnos prema mentalno retardiranim osobama. Može se pretpostaviti da ovdje u značajnoj mjeri dolaze do izražaja emocionalne komponente stava.

Analizirajući homogeni prostor ličnosti i stava u okviru ovog para kanoničkog faktora može se konstatirati da se radi o relativno plahim osobama (u odnosu na ispitanici uzorak), koje tendiraju zadovoljstvu s društvenim životom i koje ispoljuju blage tendencije posebnog odnosa prema invalidnim osobama. Nadalje, smatra se da prema mentalno retardiranim treba na poseban način postupati, ali da su njihove karakteristike ličnosti egalizirane s neinvalidnim osobama; takav stav vjerojatno proizlazi otuda što su timidne i introvertirane osobe suptilnije u procjeni karakteristika ličnosti drugih.

Drugi par kanoničkih faktora ima osrednju povezanost (.67). S obzirom na veličinu koeficijenata korelacije između faktora i indikatora ne mogu se stvoriti sigurni zaključci, kao ni kod prvog para kanoničkih faktora. Analiza strukture tih faktora može nam poslužiti samo kao hipotetičko objašnjenje.

Prvi segment ovog para kanoničkih faktora odnosi se na karakteristike ličnosti (tablica 4). Analizirajući indikatore koji s najvećim korelacijama definiraju ovaj faktor, kao i one koje su još uvijek značajno s njime povezani, uočljiva je izrazitija tendencija da su pretežno indikatori anksioznosti, fobičnosti, opsesivnosti i depresivnosti s negativnim predznakom, a oni koji ulaze u sklop impulzivnosti i agresivnosti s pozitivnim. S obzirom na veličinu koeficijenata korelacije može se uočiti tendencija da se ovaj taksom sastoji od osoba koje reagiraju depresivno u odnosu na uzorak, ali još uvijek to reagiranje ne spada u područje patologije. Uz to se pridružuje smanjena ekscitacija (vrlo niski koeficijenti korelacije u sklopu indikatora impulzivnosti i agresivnosti). S obzirom na takvu konstelaciju indikatora moglo bi se zaključiti da se ovdje pretežno radi o osobama koje tendiraju ambivalentnosti u odnosu na dimenziju ekstraverzije, ali kod kojih prevladavaju trajnije tendencije k osjećajima potištenosti, odnosno bespomoćnosti.

Interesantno je da se u sklopu ovog faktora pridružuje i tendencija nezadovoljstva s privatnim životom, dok u odnosu na zadovoljstvo s profesionalnim i društvenim životom nije nađena statistički značajna povezanost.

Trajnije stanje potištenosti i bespomoćnosti stvara osjećaj neugode, što je u skladu s provjerom teorije balansa, na osnovi koje Jordan (1963) ukazuje da neugodnost reflektira tenziju koja je nastala u neusklađenim situacijama. Vjerojatno se povezanost nezadovoljstva s privatnim životom u sklopu ovog faktora može pro-

tumačiti, između ostalog, i time da neusklađena stanja u privatnom životu mogu utjecati na potištenost, ili obrnuto da trajnija potištenost uvjetuje neusklađena stanja u situacijama privatnog života. U svakom slučaju, bez obzira na uzročno-posljedične veze, može se logički opravdati ta povezanost. Drugi sklop indikatora ovog para kanoničkog faktora čine indikatori stava prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima, ali s izvjesnim specifičnostima u odnosu na prvi kanonički faktor.

Uglavnom, prema tablici 6, prevladavaju nešto negativniji stavovi prema invalidnim i prema mentalno retardiranim osobama u komparaciji na cjelokupni uzorak, što se zaključuje na temelju negativnih predznaka, kao i na osnovi maksimalnih koeficijenata korelacije koji definiraju ovaj faktor. S obzirom na relativno niske i osrednje koeficijente korelacije može se zaključiti da je negativni stav po intenzitetu slab.

Ipak se mogu uočiti izvjesne karakteristike sklopa indikatora stava prema invalidnim osobama. Naime, tendiranje k trajnijoj potištenosti, odnosno bespomoćnosti može kod ovih osoba dovesti do shvaćanja da je za invalide bolje ako brigu nad njima preuzima društvo i da su za njih bolji rad i život u posebnim zajednicama. Također je uočljiva tendencija negativnog odnosa prema njihovim karakteristikama ličnosti, što znači da u sklopu ovog faktora postoje segregacijske tendencije prema invalidnim osobama.

U sklopu indikatora stava prema mentalno retardiranim osobama do izražaja dolazi negativno usmjerenje prema nji-

hovu radnom efektu i uključivanju u radnu sredinu, dok za njihovo osposobljavanje ne traže posebne institucije.

Uzevši u obzir homogenizirani prostor ličnosti i stava prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima u okviru drugog kanoničkog faktora, uočljivo je da se radi o osobama koje tendiraju trajnijoj potištenosti, odnosno bespomoćnosti. Uz to se pridružuje tendencija nezadovoljstva s privatnim životom. Znači da ovakav taksion ličnosti tendira k negativnom, segregacijskom stavu prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima. Treći par kanoničkih faktora također ima osrednju povezanost (.66).

Prvi segment koji se odnosi na karakteristike ličnosti, a s obzirom na indikatore s najvećim koeficijentima korelacije koji ga definiraju, može se smatrati da je pretežno definiran skalama impulzivnosti i agresivnosti (tablica 5). Znači da do izražaja dolazi tendencija k ekscitatornim procesima, što jednim dijelom spada u karakteristike ekstraverzije. Osim toga u sklopu ovog faktora dolazi do izražaja nešto pojačano zadovoljstvo s društvenim životom, u komparaciji s ostalim kanoničkim faktorima.

Može se pretpostaviti, u skladu s karakteristikama ekstravertiranog načina reagiranja, da takve osobe mnoge stvari olako shvaćaju, te ne prave prevelike probleme kod poteškoća na koje nailaze. Vjerojatno zato one mogu adekvatnije reagirati u frustracionim situacijama i realnije se odnositi prema problemima. Pretežno pozitivne korelacije u skali depresivnosti ukazuju na odsustvo depresivnih tendencija, odnosno na optimističniji pristup ži-

votnim situacijama, što je vjerojatno povezano i sa zadovoljstvom s društvenim životom. Premda su u sklopu prvog kanoničkog faktora timidne i introvertirane osobe tendirale zadovoljstvu s društvenim životom, vjerojatno kroz zamišljene situacije, u sklopu ovog faktora ekstravertirane i optimističnije ličnosti zadovoljnije su zbog uključivanja u društveni život.

Može se na osnovi iznesenog konstatirati da je osnovna karakteristika ovog taksona ličnosti nešto povećana ekscitacija koja je jednim dijelom karakteristika tendencije k ekstraverziji.

Analizom drugog segmenta ovog faktora (tablica 6) može se s opravdanjem zaključiti da prevladavaju negativni stavovi prema invalidnim i prema mentalno retardiranim osobama. Treba naglasiti da su ti negativniji stavovi, u odnosu na cjelokupni uzorak, pretežno usmjereni prema ocjenjivanju karakteristika ličnosti invalidnih osoba, a prema mentalno retardiranim u odnosu na ocjenu njihove društvene aktivnosti.

S obzirom na homogenizirani prostor ličnosti i stava u okviru trećeg kanoničkog faktora uočava se tendencija da osobe koje tendiraju ekstraverziji imaju negativnije stavove prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima.

4. ZAKLJUČAK

Ispitivanjem strukture konativno patoloških faktora ličnosti 362 radnika u industrijskim organizacijama udruženog rada na području grada Zagreba i njihovih stavova prema osobama sa somatop-

sihičkim oštećenjima može se konstatirati:

1. Cjelokupni uzorak ispitanika predstavlja, u prosjeku, osobe koje ne ispoljuju neurotski način reagiranja, odnosno da su to uglavnom staložene, emocionalno uravnotežene osobe koje imaju pozitivne stavove prema invalidnim osobama, dok prema mentalno retardiranim osobama prevladavaju negativna mišljenja u odnosu na njihovu socijalnu i radnu efikasnost, koja su pomiješana s humanističkim komponentama.
2. Stavovi prema invalidnim osobama u prosjeku su jasnije određeni, dok su prema mentalno retardiranim osobama više inkonzistentni, što može biti posljedica više ili manje jasnog percipiranja tih grupa.
3. Homogenizacijom strukture konativno patoloških karakteristika ličnosti i stavova prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima može se uočiti izvjesna povezanost karakteristika ličnosti i stavova prema invalidnim i mentalno retardiranim osobama. Premda su te veze na osnovi kanoničkih koeficijenta korelacije relativno visoke, s obzirom na broj analiziranih varijabli i ispitanika može se konstatirati da su koeficijenti korelacije donekle i umjetno povećani. Premda numerički visoki, oni se mogu smatrati osrednjima, što znači da je zajednička varijanca ličnosti i stavova daleko manja.

Zbog toga zaključke dobivene homogenizacijom strukture ličnosti i stavova treba prihvatiti s izvjesnim oprezom, što je potkrijepljeno relativno niskim korelacijama između varijabli i kanoničkih faktora kao i kroskorelacijama između varijabli u jednom skupu s faktorima drugog skupa.

4. S obzirom na osrednje kanoničke povezanosti i relativno niske koeficijente korelacije može se pretpostaviti da ličnost u ovom istraživanju opisana samo konativnim varijablama nije jedini generator stavova, a isto tako da stavovi nisu jedini generator transformacije strukture ličnosti. Vjerojatno i sociološke komponente imaju svojeg udjela u formiranju stavova*.

Istraživanja u okviru glavnog Projekta pokazuju da nema opravdanja tretirati strukture ličnosti ili sociološke strukture kao izolirane generatore stavova. Opravdanije je da se stavovi kao naučene komponente ličnosti analiziraju u zajedništvu s psihosocijalnim strukturama, odnosno da konativne komponente ličnosti, sociološkoekonomske karakteristike ispitanika i njihovi stavovi čine jedinstveni, nerazdvojni sklop.

5. Ipak se mogu uočiti tendencije da plahе osobe (u odnosu na ispitaniki uzorak) ispoljuju blažu tendenciju posebnog odnosa prema invalidnim osobama, dok su prema mentalno retardiranim inkonzistentniji. Nadalje, osobe koje ispoljavaju trajniju potištenost i one

* Na osnovi rada »Povezanost karakteristika socijalnog statusa radnika i stavova prema invalidnim i mentalno retardiranim osobama«, koji je dio ovog projekta, konstatira se veća povezanost između socioloških varijabli i kanoničkih faktora stavova.

koje su pretežno ekstravertirane (sve u odnosu na ispitani uzorak) tendiraju segregacijskom opredjeljenju prema invalidnim i mentalno retardiranim subjektima.

entitet. Međutim, uočava se tendencija da su plahe i ekstravertirane osobe zadovoljne sa svojim društvenim, a potištene da nisu zadovoljne sa svojim privatnim životom.

6. Ispitano zadovoljstvo s raznim aspektima života ne predstavlja jedinstveni

7. Na osnovi dobivenih podataka mogu se prihvatiti sve postavljene hipoteze u ovom radu.

LITERATURA

1. Adorno T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levison, D. J. and Senford R. N.: The authoritarian personality, New York, Harper, 1950.
2. Barker, R. G.: The social psychology of physical disability J. of Social Issues, 1948, 4
3. Cattell, R. B., Warburton, F. W.: A cross-cultural comparison of patterns of extraversion and anxiety. Brit. J. Psychol. 1961, 52, 3-15
4. Cooley, W. W., Lohnes, P. R.: Multivariate data analysis. John Wiley, New York, 1971.
5. Crowne, D. P., Marlowe, D.: The approval motive, John Wiley, New York, 1964.
6. Cruikshank W. M. (Ed.) Psychology of exceptional children and Youth (2-nd ed). Englewood Cliffs. New Jersey, Prentice-Hall, 1963.
7. Eysenck, H. J. (ed): Handbook of abnormal psychology. An Experimental approach, Pitman, London, 1960.
8. Hanks J. R., Hanks L. M.: The physically handicapped in certain non-occidental societies. J. of Social Issues. 1948, 4.
9. Jordan J. E.: Attitudes toward education and physically disabled persons in eleven nations. Latin American Studies Center. Michigan state University, Michigan, 1968.
10. Jordan N.: Fallout shelters and social psychology: The »theory« of cognitive dissonance. Unpublished manuskript, Hudston institute, 1963, prema: Borgata, E. T. Lambert, W. W.: Handbook of personality, theory and research, Rand Mc Nailly, Chicago, 1968.
11. Kovačević, V., Novosel, M. Stančić, V. Vrbanić, V.: »Utjecaj socijalnog statusa i informiranosti na stavove radnika prema osobama sa somatopsihičkim oštećenjima«, u: »Istraživanje na području defektologije I«, Fakultet za defektologiju, Zagreb, 1978, 341-349.

12. Momirović, K.: Struktura i mjerenje patoloških konativnih faktora, Republički zavod za zapošljavanje, Zagreb, 1971.
13. Paver, D., Teodorović, B.: Patološki konativni faktori i stavovi roditelja prema vlastitom mentalno retardiranom djetetu, Defektologija, br. 1-2, 1976.
14. Stančić, V., Tonković F. i Zovko G.: Profesionalna integracija slijepih, Defektološka biblioteka, br. 1, Fakultet za defektologiju, Zagreb, 1979.
15. Siller, J., Ferguson, L., Vaun, D. H., Holland, B.: XI: Attitudes of the nondisabled toward the physically disabled;
XII: Structure of attitudes toward the physically disabled, Studeis in recreations to disabihly, New York University, School of Education, May, November 1967.
16. Wright, B. A.: Physical disability. A psychological approach, Harper, New York, 1960.

Summary

COCAIN (Momirović et al, 1979), a program for analysis of non-parametric canonical correlations was used in order to determine the relationship between a set of variables for assessment of conative characteristics and a set of variables for assessment of attitudes of workers towards the handicapped. The study was done in a sample of 362 workers from the Zagreb area. The results show what thought the personality factors are not the main generator of attitudes towards the handicapped, there is still some relationship between some conative structures of personality and some structures of attitudes towards the handicapped. There is a slight relationship between the timid personality and a particular attitude towards the persons with sensory and motor disabilities, while the attitudes towards the mentally retarded persons are inconsistent. Persons manifesting depressive reactions and those who are predominantly extraverted tend to have segregational orientations towards the persons with sensory and motor disabilities and the mentally reterder persons as well. Though it was possible to define personality and attitude taxons, the studied sample of subjects as a whole manifests rather few neurotic reactions, and their attitudes towards the persons with sensory and motor disabilities are positive in general. Their attitudes towards the mentally retarded are inconsistent, though tending to be mostly negative.